HAJDUČIJA U DALMACIJI XIX. STOLJEĆA

ŠIME PERIČIĆ
Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK: 949.713"19"
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 1991-03-15

U ovom radu autor pokušava otkriti barem neke motive hajdučije i odmetnikovanja u Dalmaciji tijekom prošlog stoljeća. Oslanjajući se na sačuvane i dostupne izvore podastire neke općenitosti o onodobnoj hajdučiji, uzrocima odmetanja, pozornici i njenim akterima, te slojevima iz kojih su se hajduci regrutirali. Razlozi tom činu bili su brojni - krađe, ranjavanja, potpale požara, odbijanje zavojačenja i dr. Socijalni motiv je bio tek neznatno nazočan, dok se klasni otpor niti ne nazire. Primitivna, neobrazovana i oskudna sredina uvjetovala je ovdašnju delikvenciju, koju nije mogla iskorijeniti ni najgrublja sila.

Hajdučija i odmetništvo, ti svojevrsni oblici gerile, rođeni su u Dalmaciji u doba mletačko - turskog suparništva na istočnoj obali Jadrana, kada su bili svakodnevna pojava. Tretirani su uglavnom kao antitursko partizanstvo. Međutim, ponekad su se manifestirali kao prosto razbojništvo, čin niskih, a ne uzvišenih pobuda, kako bi se inače očekivalo. Takve akcije su onda uvjetovale određene okolnosti i nemirno ratničko doba.

Tradicija odmetnikovanja i hajdučije je nastavljena i poslije nestanka turske opasnosti u Dalmaciji, kada je ova bila već dobrano okrenuta uljuđenom zapadnom svijetu. Stoga se može reći da se tu radilo o stanovitu fenomenu onog doba, o kojem se danas zna malo ili ništa. Istina, nedavno je Stijepo Obad napisao nešto o kraju hajdučije u Dalmaciji,[1] pokušavajući otkriti neke motive toj pojavi, ali, dakako, nije dao konačni odgovor na to pitanje. Nažalost, nećemo ni mi. Jer, problem je daleko složeniji nego što se inače misli, pa stoga zahtijeva dublje zadiranje u dalmatinsko društvo prošlog stoljeća. Njegova desperadorska dimenzyija je doista zanimljiva. Zato se i uključujemo u njenu razradu ovim manjim prilogom.

Naime, ovdje ćemo, nastavljajući započeti rad, nastojati podastrijeti neke općenitosti o hajdučiji u Dalmaciji onoga doba, uzrocima odmetanja, pozornici i njenim akterima, slojevima iz kojih su se hajduci regrutirali, temelječi to u prvom ředu na dostupnim arhivskim izvorima, a manje na suvremenom tisku, Prostorno se ograničavamo na današnje područje Dalmacije, bez Boke

---

1 Kraj hajdučije u Dalmaciji, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 25 (12), Zadar 1986, 283-297.

kotorske, koja se tada nalazila u njenu sklopu. Zanemarit ćemo pojedince, a veću pozornost pokloniti skupnom odmetništvu i hajdučiji u pokrajini u navedenom razdoblju.

I.

Prije samog prijelaza na prikaz problema reći ćemo nešto o dosadašnjim doticajima ove materije, kao neposredno uvođenje čitaoca u bit hajdučije, jednog poroka moredne Dalmacije.

Prvi od suvremenika je o hajdučiji pisao Francesco Carrara,[2] već sredinom prošlog stoljeća. Pored ostaloga tu je rečeno da je "ajduk" prognanik koji, ubivši neprijatelja, a da izbjegne tamnicu ili pak gubljenje glave, napušta dom i obitelj i sklanja se pod okrilje šume i planine. Noću je ovaj, kaže Carrara, posjećivao prijatelje, a danju odmarao u šumi ili skrovištu razmišljajući o sljedećem pothvatu. Narod ga nikad nije odavao, iako ga je često viđao. Stalno je bio u bijegu pred progoniteljima. On za narod nije lopov nego heroj, kojega i pjesma slavi i veliča. Sudeći pak prema većini tadašnjih potjernica na hrvatskom jeziku vlasti su sve odmetnike nazivale hajducima.

Početkom šezdesetih godina su se zadarski Narodni list i La Voce dalmatica sporili oko toga zašto u pokrajini postoji toliki broj odmetnika. Kada je pak sredinom 1871. likvidiran hajduk Trivun Petković, Narodni list je preuranjeno zaključio da je tim činom nestalo hajdučije u Dalmaciji.[3] Krajem prošlog stoljeća se ponovo počelo evocirati uspomene na ovdašnje hajduke. Putujući 1891. zagorskim dijelom Dalmacije Frano Radić je od jednog seljaka čuo govoriti: "Ej hajduci, to bijahu sveti ljudi! Najbolje ti je u goru, pa živi po hajdučku".[4] Dvije godine kasnije Narodni list donosi feljton o Bukovici, naglašavajući da je ona bila "kraljevstvo hajduka", da su hajduci "ljudi po krvi i zakonu" koji su "čuvali obraz domaćinu i kući". Tamošnje brdo Slime nazvano je "malim Sinajem bukovačkih hajduka"; pri tome je podastro, na žalost, nešto netočnih podataka o dvojici najglasovitijih sjevernodalmatinskih hajduka prošlog stoljeća - Jovanu Kutlači i Dmitru Drači.[5] Malo kasnije Vladimir Ardalić piše o životu i običajima Bukovice te navodi svježu svijest pučanstva na glasovite hajduke, kojih je donedavno onamo bilo "na alaje".[6] Splitski Pučki list je 1897. tiskao jednu zgodu iz života dalmatinskih hajduka, gotovo sasvim

---

2 Dalmazia descritta, Zadar 1846, 173-174.- Tu je rečeno da je u doba francuske uprave Dalmacijom iskorijenjena hajdučija. Netočno!

3 Narodni list, Zadar, X/1871, br. 55.

4 Vienac, Zagreb, XXIII/1871, br. 55.

5 Narodni list, XXVI/1893, br. 81-82.

6 Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU, sv. 4, Zagreb 1899, 13-15.

izmišljenu. Svejedno iz nje doznajemo štošta o životu hajduka, njihovim običajima i drugom u vezi s tim,[7] pa stoga i taj napis može biti koristan.

Nadalje, na početku našeg stoljeća nekoliko pisaca barem uzgred spominju prošlostoljetnu hajdučiju u Dalmaciji. Tako je književnik Ante Tresić Pavičić putovao Ravnim kotarima i usput se zanimao za hajdučku tradiciju. Najviše je o Kutlači i Drači, koje je narod zapamtio po različitosti njihova značaja: Kutlaču kao pravog razbojnika, iako je bio opjevan, a Draču kao plemenitog hajduka,[8] koji je plijenio bogate, a darivao i pomagao siromašne i nemoćne. Pored nekih netočnosti u vezi s njima zapisao je i ulomke nekih narodnih pjesama, te konstatirao kako su tadašnji hajduci bili pravoslavne vjere, dok se rimokatolici ovog područja, poslije izgona Turaka, navodno, nisu odavali hajdukovanju.[9] Nešto kasnije je slično uradio Ivan Androvič koji je zabilježio nekoliko vijesti o hajdučiji sjeverne Dalmacije u prošlosti te mišljenje pojedinaca o toj pojavi, koji su jasno lučili hajdučiju od obične lupeštine. Vrijedno spomena je mišljenje nekog Bukovčanina da "od kada nestade hajdukova od onda i nema pravice za nas nevoljne siromase",[10] čime se jasno aludira na spremnost hajduka da se bore za interese potlačenih. Bilo je pak i suprotnih mišljenja.Tako jedan narodni pjesnik tada pjeva: "Udariše iz gore hajduci, Gore robe neg iz Bosne Turci"...[11] Svakako se tu misli na onodobne, malo-pređašnje, još uvijek pamćene hajdučke postupke.

Lucijan Marčić (alias Jadranski) između dva rata evocira sjećanje na prošlostoljetnu hajdučiju u Dalmaciji,[12] konstatirajući da je Austrija tu pojavu nastojala iskorijeniti mecima i vješalima, ali da u tome nije uspijevala nego samo smirivala umjesto da sustavno radi na mijenjanju instikata ovdašnjeg pučanstva. Dakako, razlozi su bili brojniji i dublji, što ćemo nastojati barem djelomično utvrditi ovom prilikom. Josip Bersa je 1941. u svojim sjećanjima na minule dane prikazao susret kninskog pretora Pava Rešetara s Jovanom Kutlačom, zapravo njegovo neuspjelo nagovaranje da se hajduk svojevoljno preda vlastima.[13] Zadnji je pak, kako smo spomenuli, o ovom predmetu pisao profesor Obad.

---

7 Pučki list, Split, XIII/1897, br. 10.

8 Po Ravnim kotarima, Zadar 1906, 44.

9 Isto, 45.

10 Po Ravnim Kotarima i kršnoj Bukovici, Zadar 1909, 88-90.

11 Dalmatinski Hrvat, Zadar, II/1911, br. 21.

12 Zadar i okolica, Split 1933, 51-52.

13 Dubrovačke slike i prilike, Zagreb 1941, 282-283.

II.

Bilo je očekivati da će nestankom mletačko-turskog susjedstva i antagonizma, uspostavom nove vlasti i modernijeg upravljanja nestati hajdučije u Dalmaciji. Tako nešto su predvidjeli i neki objektivni predstavnici austrijske vlasti. Međutim, tomu nije bilo tako. Moglo bi se čak reći da je ta pojava kasnije, barem u nekim kraćim razdobljima, bila intenzivnija nego prije. Brdoviti i planinski predjeli zadarskog i splitskog okružja, bolje reći sjeverne i srednje Dalmacije, svojom su konfiguracijom i topografskom pozicijom nudili sigurno skrovište svima onima koji su odbjegli od društvenog života ili se skrivali pred zakonom, ali isto tako omogućavali lak bijeg u susjednu Liku i Bosnu. Bojevito napoleonsko doba u Evropi uvjetovalo je gotovo svugdje pojavu raznih oblika otpora porobljenih i potlačenih. Jedan od njih bila je hajdučija. Dakako, tako je bilo i u Dalmaciji koja je tada živjela na rubu svih evropskih zbivanja. Mnogo se u tom pogledu nije izmijenilo ni kasnije.

Netom je Dalmacija došla u posjed Austrije (1797) u njoj se javlja snažnija delinkvencija, dezerterstvo i hajdučija. Tako se dogodilo da se upravo u sjevernoj Dalmaciji, pored pojedinaca i manjih skupina, ubrzo pojavila najpoznatija onodobna hajdučka družina u pokrajini, koja se pročula svojim drzovitim, a ponekad i surovim pothvatima. To je bila družina Marka Vučenovića zvanog Brzilo, iz Ježevića kod Vrlike. Po svemu sudeći, nju je na takve postupke poticala mržnja na vlast, na sve što je državno ili zakonsko, kako to naglašavaju neki predstavnici vlasti. Već 1801. ona je brojila dvadesetak članova oboružanih puškom, revolverom, jataganom i drugim hladnim oružjem.[14] Sve su to bili ljudi onkraj zakona koje je pravda progonila poradi manjih ili većih prijestupa. Kada je postala tako brojna i snažna, predstavljala je strah i trepet za turske karavane, jer su joj one bile primamljive zbog bogata i vrijedna tereta, plijena. Ponekad su njeni članovi maltretirali i domaći živalj, onaj od kojeg su mogli izvući neku materijalnu korist, sredstva za život. A to je bilo dovoljno da je narod smatra neprijateljskom. Naravno, vlast je nastojala osujetiti njene akcije i uništiti je pomoću pandura. Ovi su pak, strahujući od hajdučke odmazde, početkom 1803. ubili neke članove te družine, ali je nisu sasvim dokrajčili. Štoviše, upravo tada se u Bukovici pojavila nova hajdučka družina, ne manje brojna i odvažna, koja je uvelike remetila javni red i sigurnost.[15] I pored stalnih potjera hajduci su te, oskudične i gladne godine "uznemirivali pretjerano sela i putove, robili putnike i pljačkali turske karavane". Slično je nastavljeno i sljedećih godina, ali je vlast uspijevala koliko toliko krotiti hajduke jakim pandurskim letećim četama. Svejedno se u to doba

14 Historijski arhiv u Zadru (=HAZd), Spisi Vlade za Dalmaciju, 1801, II, br. 3579, 3602, 3846.

15 Isto, 1803, III, br. 383, 829, 5391; VIII, br. 2580.

jedna malobrojna hajdučka družina pojavila u Imotskoj krajini, koja je neko doba haračila i znatno širim područjem. A Barzilova družina se bila privremeno sklonila u Bosnu.

Kada je austrijsku zamijenila francuska uprava u Dalmaciji (1806) nije bilo nimalo drukčije. Štoviše, nakon što su Francuzi objavili vojačenje Dalmatinaca, mnogi su to željeli izbjeći bijegom u Bosnu ili odmetanjem u planine.[16] Te odmetnike je generalni providur Dandolo nazivao "razbojničkim družinama", kako je njemu najviše odgovaralo. Pojedinci su se brzo udruživali i počeli tvoriti nekoliko hajdučkih družina koje su zatim bile progonjene od jakih teritorijalnih snaga. Neko je vrijeme Bukovicom i Ravnim kotarima harala družina Mijata Rončevića iz Nunića.[17] Daleko poznatija ubrzo je postala družina braće Trogrlić u omiškoj krajini: njeni članovi su prethodno bili osuđeni za manje prijestupa, ali su svi uspjeli pobjeći iz zatvora i odmetnuti se u planinu. Kada je vlast uspjela likvidirati većinu njenih članova, tamo se pojavila nova družina, sastavljena uglavnom od članova obitelji Bašić.[18] No njena sudbina je bila slična onoj obitelji Trogrlić.

Nekako u isto doba se u sjevernoj Dalmaciji pojavila družina Todora Pavličića iz Ervenika koja je ubrzo, tako se čini, bila likvidirana.[19] Naročito glasovita postala je hajdučka družina braće Stipić iz Krivodola kod Sinja, koja je prilično dugo "operirala" po Sinjskoj krajini. Vlasti su je nazivale "ozloglašenom hordom", nastojeći je kompromitirati kod tamošnjeg pučanstva, ali i fizički uništiti. I doista je to uradila četa pandura harambaše Filipa Zubana iz Neorića, koja je za taj uspjeh bila novčano nagrađena. Tim povodom je gen. prov. Dandolo, 24. veljače 1807, zapisao: "... Braća Ante i Petar Stipić glavni nad jednom četom hajduka jesu ubijeni od pandura pod rukom vrlog harambaše Zubana. Glave te dvojice hajduka predane su sinjskom poddelegatu Pavlu Caralipeo, koji ih dade nabiti na kolac i izložiti kao strašilo za zločince.[20] Nešto kasnije je Bukovica ponovo postala poprište hajduka. Naime, Simo Vukmirica rečeni Šore iz Mogropolja je prethodno ubio jednog državnog službenika i stoga se morao odmetnuti u šumu budući da nije želio pasti u ruke pandurima. Ubrzo mu se pridružilo još nekoliko ljudi slične kobi, te su oni zajedno iz Konjske glave na dalmatinsko-ličko-bosanskoj tromeđi maltretirali pučanstvo Bukovice i napadali putnike. Pokrajinska vlast je za

---

16 Š. P e r i č i ć, Dalmatinci u Napoleonovoj kopnenoj vojsci, Zadarska revija, XXXVI/1986, br. 1, 79-80.

17 HAZd, Spisi Generalnog providurstva, 1806, Tit. XVIII, rub. 5, br. 6021, 11859.

18 Isto, 1808, Tit. XVII, rub. 5.

19 Isto mjesto

20 Narodni list, XIII/1874, br. 18, 21. - Kasnije je i harambaša Zuban prešao na stranu Austrije.

njima poslala potjeru: u srpnju 1807. ta je družina gotovo uništena uz pomoć austrijskih grničara.

Desetak letećih četa pandura je tijekom te i sljedeće godine održavalo prilični red i sigurnost u pokrajini i pored činjenice da je i tada bilo mnogo vojnih bjegunaca i odmetnika. Međutim, 1809. je Dalmacija bila jako nemirna i lako uzbudljiva, najviše zbog upada Austrijanaca i pristajanja mnogih žitelja njena sjeverna dijela uz njih. Među pobunjenicima je bilo nekoliko dotle na glas došlih hajduka. Tako je vladika Knežević u svojoj poslanici od 29. travnja te godine među ostalim zapisao:"...Neposlušne, zločince, odmetnike krvoločne, kako i prokletoga kaluđera Stevana Dubajića i prokletoga Barzila, drugove i sljedbenike njegove neka Bog, sveta Bogorodica i duh sveti prokunu".[21] Dva dana poslije sinjski serdar Lovrić piše splitskom serdaru Pinelliju: "Čuo sam da je jedna četa hajdučka pod rukom Barzila iz Vrlike, čuvenog hajduka, nigdi tamo napala, i da je s njima niki kaluđer zajedno".[22] Prema tome, generalu Stojčeviću su se bili pridružili hajduci, panduri i kaluđeri zajedno, kao borci protiv Francuza. Najopasnijim je smatran Barzilo pa su vlasti na njegovu glavu raspisale nagradu od 100 zlatnih cekina i šest kampa zemlje, budući da je upravo on zapovijedao jednom četom austrijskih konjanika.[23] To nije donijelo željeni učinak. Dapače, mnogi su se pridružili Barzilu, zacijelo zato što su smatrali da je on na strani onih koji se bore za prava potlačenih. Ipak, vlasti su 1810. uspjele uhvatiti toga hajdučkog vođu i nekoliko drugih odmetnika i javno ih smaknuti u Šibeniku.[24] Tek sljedeće godine je jedna četa narodne garde napala družinu Zale Jovića iz Starigrada: tom prilikom je ubijen sam vođa, uhvaćena šestorica, dok su dvojica družinara uspjeli pobjeći,[25] pa je na taj način likvidirana još jedna hajdučka družina onog doba.

I pored toga je 1812. u Dalmaciji, napose njenu sjevernom dijelu, bilo mnogo onih koji su stajali izvan zakona, a koje su vlasti nazivale "ubojicama i kradljivcima". Većina njih obitavala je u šumama i planinama, te su ih panduri i seoske straže (ronde) mogli ustrijeliti ako se odupru hapšenju.[26] Među njima bilo je i bjegunaca iz banske Hrvatske i Italije. Komunikacije u pokrajini su bile osigurane, ali je svejedno većina odmetnika ostajala na slobodi, krijući se u sigurnim planinskim skloništima.

---

21 HAZd, Štampe, svež. 12, br. 917; svež. 71, br. 96.

22 Kraljski Dalmatin za 1809, br. 20; Petar K a r l i ć, Kraljski Dalmatin, Zadar 1913, 124, 134.

23 HAZd, Štampe, svež. 12, br. 917.

24 Isto, svež. 71, br. 107; P. Karlić, n. dj., 140, 142.

25 HAZd, Spisi intendence, 1811, svež. XIV, br. 5289, 5171.

26 Isto, 1812, svež. XIX, br. 3602, 3714.

Odmetništvo nije nestalo ni prestankom francuske uprave u Dalmaciji. Nesređene prilike zadržale su mnogo odbjeglih vojnika u šumi. Najviše ih je bilo u Bukovici. Neki od njih su se toliko privikli pljački i odmetničkom životu da više nisu bili u stanju mijenjati stečene navike. Pokušaj nove, austrijske vlasti da općom amnestijom smanji hajdučiju nije urodio očekivanim učinkom,[27] nego su odmetnici nastavili živjeti od otimačine i krađe, unoseći opću nesigurnost kod pučanstva. Brojnost tadašnjih hajduka najbolje pokazuje činjenica da su 1817. vlasti narodu razglasile visinu nagrada za njihovo hvatanje: za hvatanje pojedinog od njih obećavalo se 30 fiorina, a za hvatanje više od tri hajduka odjednom 50 cekina.[28] Međutim, ni to nije dalo očekivane rezultate. I poslije je bilo hajdučkih i razbojničkih družina koje su ucjenjivale pučanstvo pod prijetnjom paljenja kuće, pojate ili ubojstva članova obitelji.[29] Štoviše, kada je sredinom 1818. car Franjo posjetio Dalmaciju, predočen mu je problem hajdučije u njenu sjevernom dijelu: ovaj je smjesta amnestirao 20-oricu tamošnjih hajduka koji su trebali steći konačni oprost polaganjem svečane zakletve u crkvi sv. Šimuna u Zadru, što su oni, i još neki, uradili 22. lipnja te god.[30]

Ni time nije iskorijenjena hajdučija Dalmacije. Već 1820. u čitavoj pokrajini nalazimo mnogo odmetnika svrstanih u nekoliko družina koje su sijale strah i trepet gdje bi se javljale. Najviše su napadani dobrostojeći seljaci i putnici. Bilo je pak i onih koji su vodili samostalni odmetnički život. Sredinom 1825. se u okolici Knina pojavila mnogočlana družina Koje Raškovića iz Žagrovića. Kako je ona remetila javni mir i sigurnost na ličko-dalmatinskoj granici, to su vlasti odmah poduzele energičnu koordiniranu akciju za njenu likvidaciju: polučen je dobar uspjeh, jer je družina bila ubrzo gotovo sasvim uništena.[31] Svejedno je odmetništvo na tom području bilo u stalnom porastu. Rašković je ponovo ustrojio brojnu družinu koja je krala stoku, robila putnike i uzimala kontribuciju vina od nekih gostioničara. Za njom su slane potjere, ali su im hajduci stalno izmicali. Tek 24. ožujka 1827. jedna je potjera zatekla družinu u šumi Žagrovića, ubila vođu i još dva njegova druga, a uhvatila još trojicu.[32] Taj događaj unio je pravu uzbunu među manje odmetničke družine, pa su neke prešle u Liku ili Bosnu.

---

27 Vjekoslav M a š t r o v i ć, Zadarska oznanjena, Zagreb 1979, 120-121.

28 Isto, 150.

29 Krsto S t o š i ć, Sela šibenskog kotara, Šibenik 1940, 104.

30 HAZd, Spisi Registrature Namjesništva, 1841, XIV/1, br. 153.

31 Isto, 1825, III/4, br. 10102; VIII/5, br. 4783.

32 *Isto*, 1827, III/4, br. 76.

Neko je doba sjeverna Dalmacija bila poprištem čak pet odmetničkih družina, od kojih je na najvećem glasu bila ona Stojana Trtolje. Nadalje, kada je ujesen 1828. oskudica pogodila pučanstvo kopnenog dijela zadarskog okružja, porastao je i broj naoružanih ljudi spremnih na grabež svake vrste. Malo zatim se javljaju još dvije mnogobrojne odmetničke družine. Jednu je tvorilo 18 članova, najviše Bukovčana, kojoj je vođom bio Ličanin Lazo Škundrić. Drugu je tvorilo šest članova, uglavnom iz Like. Ti odmetnici su nalazili utočišće u velebitskim pećinama i uživali pomoć tamošnjih pastira. Prva družina je tijekom 1829. napadala kočije, putnike - trgovce i radnike koji su bili zaposleni na gradnji ceste preko Alana, ali je isto tako ometala održavanje uobičajenog sajma u Grabu kod Knina.[33]

Družina Mate Jurića, koji je već 16 godina odmetnikovao, početkom je tridesetih godina terorizirala Bukovicu i Ravne kotare: zapravo je najviše napadala netom uvedene poštanske kočije, radnike na Velebitu i trgovce. Zbog straha od hajdučke osvete, od ispaše stoke su apstinirale brojne bukovačke obitelji. Štoviše, neki su glavari sela biogradskog kraja postali jataci te družine.[34] Nadalje, druge hajdučke družine su, krijući se u Svilaji, uznemiravale pučanstvo na području između Knina i Klisa. U akciji teritorijalaca je 22. rujna 1831. ubijen vođa jedne od družina - poznati nam Tertolja, a uhvaćeno nekoliko njegovih drugova, dok je vođa druge Stanko Škrbić iz Koljana - bio uhvaćen od njegova dva suseljana.[35] Međutim, ni to nije značilo zatiranje ovdašnje hajdučije. Naprotiv, otada broj odmetnika ondje raste, gdje oni teroriziraju živalj krađama, potpalama požara, napadima na putnike i podvrgavanjem obvezi kontribucije obitelji trgovaca, dobrostojećih seljaka i čobana. Dapače, u jednom trenutku su se toliko osilili da su uvelike, smrtno zaplašili pučanstvo Kaštelâ. A kako i ne bi kada su znali otimati članove obitelji, ubijati i ucjenjivati, ako obitelji na vrijeme nisu udovoljavale njihovim traženjima. Ponekad su znali biti krajnje okrutni.[36] Sve to je nagnalo vlast da ljeti 1832. poduzme energične akcije u svrhu iskorjenjivanja odmetništva: uspostavljene su nove leteće pandurske čete, izvanredne seoske straže i angažirana vojska. Usprkos tome njihov uspjeh je bio samo polovičan.

Neko je vrijeme sjeverna Dalmacija odahnula od hajduka. Samo su pojedinci lunjali šumama, slijeđeni od Pravde. No, u splitskom okružju već je ujesen 1832. bilo mnogo ljudi izvan zakona, za kojima su raspisivane i odašiljane potjernice. Tada su dalmatinske vlasti počele surađivati s bosanskima, tur-

---

33 *Isto*, 1828, III/4, br. 4928, 12790, 20117; 1829, III/4, br. 17839.

34 *Isto*, 1831, XIV/1, br. 8920.

35 *Isto*, br. 51.

36 *Isto*, br. 51; Tajni spisi, svež. 11, br. 340/gp

skima pri njihovu hvatanju.[37] Ipak su tada na cestama robljeni putnici i stranci, pa i na onoj koja vodi od Splita do Sinja,[38] dosta dobro kontroliranoj. Jedna dalmatinsko - bosanska hajdučka družina je 1834-1835. uvelike ometala područje Knina, Drniša, Sinja i granične Hercegovine.[39] Potjernici su stalno bili za petama odmetnika pa su dvije sljedeće godine protekle relativno mirno. Pojedini odmetnici su bili uhvaćeni ili ubijeni. Ali uskoro bi ustrojena najčuvenija hajdučka družina sjeverne Dalmacije, ona kojoj je dugo vođa bio Jovan Kutlača; njoj se 1839. pridružio i Dmitar Drača, koji je netom utekao iz zadarskog istražnog zatvora, kasnije glasovit plemeniti razbojnik. Tada je nastala prva odmetnička družina u dubrovačkom okružju, kojoj je na čelu bio Pavao Daničić: ta je stalno krala stoku i odgonila je na prodaju u Hercegovinu,[40] Mnogi od pravde progonjeni žitelji splitskog okružja, zbog zločina ili dezerterstva, sklonili su se u Bosnu, kako bi izbjegli zasluženu kaznu;[41] neki od njih su se kasnije pridružili nekoj odmetničkoj družini u domovini, a svi su postali potencijalni hajduci.

Spomenuta družina Jovana Kutlače je godinama terorizirala pučanstvo Bukovice i Ravnih kotara: seljake, popisivače desetine i druge, pa su za njenim vođom i ostalim družinarima stalno raspisivane potjernice.[42] Neki su žitelji okolice Skradina, zbog straha od osvete, bili jataci toj družini, pa čak i neki ugledni i vlasti odani ljudi.[43] A čitavo ovdašnje pučanstvo živjelo je u stalnom strahu od odmetnika, koji su znali biti nesmiljeni u svojim postupcima. Da bi koliko toliko smirila stanje vlast je obećavala amnestiju onim odmetnicima koji se dobrovoljno predaju vlasti. Bojeći se smrtne kazne i doživotne tamnice, hajduci su se rijetko takvim pozivima odazivali. Posredstvom kninskog pretora Pava Rešetara takav poziv je uručen čitavoj Kutlačinoj družini, ali bez uspjeha,[44] valjda zato što su odmetnici bili svjesni da njihovi prijestupi nadilaze moć i uvjete amnestije. Drugi glasoviti hajduk - Drača - pokušao je preko guvernera "iznajti pardun", oprost od smrtne kazne, amnestiju,[45] ali u tome

37 HAZd, Spisi Registrature, 1833, XIV/1, br. 17589; Tajni spisi, svež. 13, br. 52/gp

38 HAZd, Spisi Registrature, 1833, XIV/1, br. 17589; Tajni spisi, svež. 13, br. 90/gp; svež. 15, br. 152/gp

39 HAZd, Spisi Registrature, 1837, XIV/1, br. 7790; Tajni spisi, svež. 18, br. 75/gp. - Začudo, neko je vrijeme jedna odmetnička družina "činila nered" na Dugom otoku, a slično se događalo i na Murteru (HAZd, Spisi Registrature, 1838, XIV/1, br. 10032).

40 HAZd, Spisi Registrature, 1838, XIV/1, br. 18748.

41 *Isto*, 1839, XIV/1, br. 829(20436); Tajni spisi, svež. 20, br. 34/gp, 87/gp, 96/gp

42 HAZd, Spisi Registrature, 1840, XIV/1, br. 25372; 1841, XIV/1, br. 153(3585)

43 HAZd, Prezidijalni spisi, 1843, II/9, br. 992/p; Tajni spisi, svež. 21, br. 17/gp

44 HAZd, Spisi Registrature, 1844, XIV/1, br. 517; Prezidijalni spisi, 1844, XIII/3, br. 585/p; Josip B e r s a, n. dj. 282-283; S. Obad, *n. dj.*, 286-288. - Prema carskoj rezoluciji od 17. pros. 1842. se hajducima garantirala pošteda života i objektivno suđenje.

ni on nije uspio, te je sve do smrti 1859. hajdukovao sjevernom Dalmacijom. Bilo je pak slučajeva da su se neki hajduci svojevoljno predavali u ruke pravde, koji su za izvršene manje prijestupa osuđivani na nekoliko godina teške tamnice. I to saznanje je odmetnike odvraćalo od dobrovoljne prijave vlastima. Tako su ti desperadosi, navodno, "rođeni od surovih roditelja" radije ostajali u šumi i nastavljali životom očajnika negoli tamnovali određen broj godina i potom postajali slobodni i nastavili "živjeti normalnim životom", kako se često isticalo.

Hajdučije je bilo i dalje po čitavoj pokrajini, Štoviše, tada je zabilježen slučaj hajdukovanja i u Konovlima i u Slanome, koje je, istina, potrajalo samo nekoliko godina.[46] Drugdje u pokrajini bilo je doista živo: raspisivane su nagrade za hvatanje hajduka, za njima slane potjere, serdari potkupljivali uhode i drugo.[47] No sve to nije bitnije utjecalo na broj onih koji su se ovdje odlučivali na život odmetnika, otpadnika od svojih obitelji i društva uopće.

Nove okolnosti, nastale poslije 1849, još su više rađale odmetništvo. Naime, otada je u Dalmaciji uvedena obavezna vojna služba koja je trajala najmanje osam godina. Nenaviknuti na tu obavezu mnogi su Dalmatinci bježali iz vojske i odavali se odmetništvu radije nego služili tako dugi vojni rok izvan domovine. Za šesto desetljeće prošlog stoljeća je značajno da su se javljale brojne hajdučke družine koje su najviše napadale poštanske kočije, pa i onda kad su one imale brojnu oružanu pratnju.[48] Nije ostajalo na tome; bilo je družina koje su živjele od krađa i grabeži. Pored Dračine družine tako su "operirale" još neke, čiji su članovi bili uglavnom vojni bjegunci. Prvih godina Bachova apsolutizma na glas su došle družine Bože Blesića i Jove Papca koje su upravo terorizirale pučanstvo između Krke i Cetine. Te su družine znale ponekad odjednom ugrabiti i nekoliko stotina glava sitne stoke, ali isto tako napadati bogate putnike i karavane, podmetnuti požar, prijetiti suseljanima i drugo.[49] Štoviše, bilo je slučajeva da su otimali djevojke na račun neželjenih mladoženja. Hajduci su imali jetake među trgovcima, krčmarima i čobanima. Te družine su se sjedinjavale ako je trebalo izvršiti neku veću "akciju". Točno tvrdi Luigi Mery, vladin inspektor: "Nijedan putnik 1853. nije bio siguran. Trgovci, posjednici i imućniji seljaci su podvrgnuti kontribuciji."[50]

---

45 HAZd, Prezidijalni spisi, 1843, XIII/1, br. 1/p

46 HAZd, Spisi Registrature, 1846, XIV/1, br. 4772; S. O b a d, *n. dj.* 289-290.

47 HAZd, Spisi Registrature, 1845, XIC/1, br. 4069.

48 *Glasnik dalmatinski*, Zadar, II/1850, br. 85; HAZd, Spisi Registrature, 1849, XIV/1, br. 1110/4388/; 1850, XIV/1, br. 5064, 17815; S. Obad, *n. dj.* 292. - Simo Matavulj i Bude Budisavljević su u nekim svojim pripovjetkama prikazivali život tih hajduka, bolje rečeno, zgode iz njihova života.

49 HAZd, Spisi Registrature, 1852, XIV/1, br. 44, 9869, 15032.

Ni prijeki sud, osnovan i zaveden 1851, nije plašio drumske razbojnike. Stoga su vlasti nastojale barem osujetiti ako ne uništiti hajduke u njihovim pothvatima.

U akciji žandara, pandura, seoskih stražara i vojnika od studenog 1852. do srpnja iduće godine uhvaćeno je čak 30 od 45 odmetnika, koliko ih je tada bilo u sjevernoj Dalmaciji: sedmorica su u borbi bila ubijena, jer se nisu htjeli predati.[51] To nije bio kraj ovdašnje hajdučije jer su se mnogi privremeno sklonili u Bosnu[52] i tako izbjegli likvidaciju. Tijekom 1853. su opet brojne družine Dalmatinaca i Ličana krale po Bukovici. Kada bi vlast uspjela neku od njih uništiti, javljala bi se nova. Hajduci su opljačkano odnosili svojim kućama. Nitko se nije usuđivao hajduke izdati ili prokazati bojeći se njihove osvete. Stoga su neki domaći ljudi ponovo predlagali preseljavanje hajdučkih obitelji u Banat ili Slavoniju, kao jedini način satiranja odmetništva u pokrajini. To bi zadalo, tvrdilo se, "smrtni udarac koliko obiteljima toliko i razbojnicima". Razbojstvo, ta rana Dalmacije, poslije se toga nikako ne bi obnovilo.[53] Ipak, tako nije postupljeno jer su vlasti imale prečih problema nego što je bila borba protiv hajdučije. Čini se pak kao da je neko doba doista bilo manje odmetnika, vojnih bjegunaca, od kojih su neki uspjeli pobjeći iz vojarni u Češkoj, domoći se domovine i odmetnuti se u hajduke. Kada je 1859. likvidiran Dmitar Drača,[54] držalo se da je to kraj hajdučije u Dalmaciji. Ali nije bilo tako.

Već 1861. u čitavoj pokrajini nalazimo nekoliko družina sastavljenih najviše od vojnih bjegunaca i seljaka.[55] Naravno, još uvijek je u tome prednjačilo zadarsko okružje, gdje je odmetništvo smatrano "krvavom ranom" čije iskorjenjivanje predstavlja prvu zadaću vlasti.[56] Tamo je bilo dvadesetak odmetnika. Najviše ih je pripadalo družini Save Stojakovića. Kako bi onemogućile "djelovanje" hajduka, vlasti su organizirale potjere i zaštitu sela. Nekoliko pokretnih četa kružilo je danonoćno sjevernom Dalmacijom. Služba uhođenja bila je jako razgranata. Stoga je ljeti 1862. većina hajduka, da bi izbjegla hvatanje i sigurnu likvidaciju, prešla u Liku i Bosnu. Neki su se uspješno skrivali u Velebitu. Svejedno je tada bio uhvaćen poznati hajduk Vasilije Medić, te nekoliko hajdučkih jataka.[57] Spomena vrijedan je sukob

50 HAZd, Prezidijalni spisi, 1853, XIII/1, br. 1555/p

51 *Isto*, 1853, XII/7, br. 1377/p; S. O b a d, *n. dj.*, 294.

52 *Glasnik dalmatinski*, IV/1852, br. 70

53 HAZd, Spisi Registrature, 1854, XIV/2B, br. 143; 1855, XIV/2B, br. 22; Prezidijalni spisi, 1855, XII/7, br. 719/p

54 Glasnik dalmatinski. XI/1859, br. 38.

55 HAZd, Spisi Registrature, 1861, XIV/2B; Osservatore Dalmato, Zadar, 1862, br. 21.

56 *La Voce Dalmatica*, Zadar, III/1862, br. 10.

57 *Glasnik dalmatinski*, XIV/1862, br. 65-66.

hajdučke družine Save Stojakovića s javnim snagama 29. kol. 1863. U zametnutoj borbi neki su odmetnici bili ranjeni, ali su ipak uspjeli pobjeći ostavivši na poprištu nešto oružja, odjeće i hrane.[58] Sljedeće godine, nakon što se razišao s družinom, Stojaković je konačno likvidiran; tada se pomislilo da je time najvećim dijelom iskorijenjena hajdučija sjeverne Dalmacije.[59] Međutim, ni sada to nije bila prava istina.

Upravo tih godina delinkvencija uopće obuzima kopneni dio sjeverne Dalmacije, kada je sigurnost života i imovine bila u velikoj i stalnoj opasnosti. Dakako, takvo stanje rodilo je razbojničke družine, koje izvori nazivaju "briganti", "companie di malviventi" i "ladroni di strada". Bilo je tada i onih koji su pod krinkom mirnih seljaka, noću ili zakrabuljeni, uznemiravali sela. Najviše se krala stoka. Neke od protumjera koje su poduzimale vlasti bile su razoružanje pučanstva zagore, potjere za hajdučkim družinama, organiziranje poljskih straža i drugo.[60] To je opet uzrokovalo krvnu osvetu. Hajduci su nemilice krali, ubijali, uznemiravali ucjenama bolje stojeće, napadali poštanske diližanse. Početkom 1865. je skradinska općina imala svojih hajduka. Najpoznatijim je postao Mate Barišić iz Rupa, vojni bjegunac. Drniškim i skradinskim čobanima bilo je tada zabranjeno tjerati stada na ljetnu ispašu preko Dinare, kako bi se onemogućilo odmetnike da pođu s njima. Sjedinjenu družinu Jovana Čavline i Mate Barišića je 21. srpnja te godine iznenadila jedna pokretna četa u blizini Plavna, kada su neki hajduci bili ubijeni i pohvatani.[61]

Carska rezolucija od 2. rujna je dalmatinskim i ličkim odmetnicima obećavala amnestiju, da oni neće biti osuđeni na smrt ni doživotnu tešku tamnicu, ako se sami prijave vlastima do 15. prosinca 1865. Lazo Škundrić se sa svoja tri druga prijavio vlastima u Gospiću: kao najpoznatiji od njih Škundrica je bio osuđen samo uvjetno; štoviše, postavljen je za vođu jedne pokretne čete koja je trebala progoniti hajduke. Obrovački pretor je Barišiću poručivao neka uradi slično. Hajduk je pristao na sastanak s pretorom, za 27. stud. te godine; odmetnici su bili spremni na predaju jedino namjesniku Filipoviću, pozivajući se na njegovo poštenje. Međutim, vlasti nisu bile spremne nikom oprostiti vojno bjegunstvo, pa tako ni Barišiću i drugovima,

---

58 *Osservatore Dalmato*. 1863, br. 146; *Glasnik dalmatinski*, XVI/1864, br. 14; *Narodni list*, III/1864, br. 13.

59 *Osservatore Dalmato*, 1864, br. 57; *Glasnik dalmatinski*, XVI/1864, br. 14; *Narodni list*, III/1864, br. 13.

60 *Relazioni stenografiche della V sessione della Dieta provinciale Dalmata*, Zadar 1866, 236-240, 244, 254-255, 276-279, 308.

61 HAZd, Spisi Registrature, 1865, XIV/2B, br. 447/14893/; 1866, XIV/2B, br. 71/1242, 11411, 14838/

premda je njegov postupak, naglašavano je, uzrokovan "nepravednim postupcima časnika".Njemu se na dušu stavljala još borba s pokretnim četama, pa tako nije ni moglo doći do sporazumma.[62] Tako je propala prilika da mnogi odmetnici budu kažnjeni blagim vremenskim kaznama i potom se vrate normalnom životu. Stoga su odmetništvo i hajdučija nastavili i dalje pritiskivati zadarsko okružje, i pored svih nastojanja da budu iskorijenjeni. Istina, od vremena na vrijeme je poneki hajduk bio uhvaćen ili ubijen, ali je redovito na njihovo mjesto dolazio novi odmetnik.[63] Slično je bilo tada u vrličkom kraju, najpasivnijem dijelu pokrajine, gdje je delinkvencija stvarno cvjetala.[64] Restitucijom oružja vlasti su nastojale barem donekle ublažiti porok odmetništva u pokrajini.

Novi val porasta hajdučije uslijedio je sredinom 1867, napose u okolici Vrlike, najpasivnijem dijelu pokrajjine. Zapravo su u Bukovici i kninsko - vrličkoj krajini postojale tri opasne družine koje su se najviše zadržavale na tromeđi.[65] Najveći broj tadašnjih hajduka bili su seljaci i odbjegli vojnici. Oni su ucjenjivali imućnije ljude svog kraja i tako se izdržavali. Vlast je organizirala stalne potjere s manjim ili većim uspjehom: pokrajinsku blagajnu je to stajalo do 20.000 fiorina godišnje. Kada bi im zaprijetila velika opasnost ovdašnji hajduci su nalazili spas u Lici. Sljedeće godine je na ovom području bilo još više odmetnika.[66] Na to je utjecala, zacijelo, jedna nova pojava. Naime, tada su se kolunaši (narodni stražari, četari), članovi pokretnih četa znali sporazumijevati s "ajducima", te su se ovi zadnji nerijetko bezbrižno kretali čak u blizini većih naselja. Prema riječima novigradskog načelnika Buzolića (25. IV 1868) tamošnja četa kolunaša "miesto da je na obću sigurnost, ona je za osvete, dangube obstojala".[67] Zato i nije čudo što se selo Tribanj pod Velebitom "obrati u gniezdo od Hajdukah... Tolike kuće biahu poroblјene... Niko ne smide reći ni riči jer se svak boji", kako tvrdi glavar toga sela.[68]

Takvo stanje je ubrzo postalo neizdrživo. Svi su govorili o toj mori sjeverne Dalmacije. Stoga se sam namjesnik odlućio "za ukinuće hajduštva..za dobro naroda". Još jednom su organizirane potrage čiji rezultat je bio likvidacija nekih "opasnih razbojnika" toga područja.[69] Ipak, neki su ostali na životu i

---

62 *Isto*, 1865, XIV/2 B, br. 447.

63 *Isto*, 1866, XIV/2 B, br. 71/8768, 8951/

64 *Isto*, br. 71/2960/

65 *Isto*, 1867, XIV/2B, br. 28/8293, 9244, 9414, 10403/

66 *Isto*, 1868, XIV/2B, br. 122/1301, 1419, 9236, 11300/; Prezidijalni spisi, 1868, XI/2, br. 271/p

67 HAZd, Spisi Registrature, 1868, XIV/2B, br. 122/3571/

68 *Isto*, br. 122/6436/

69 *Isto*, 1869, XIV/2B, br. 59/1710/

dalje otimali i palili po Bukovici. Dakako, stalno je bila prisutna misao da tome treba konačno stati na kraj: ubrzo je bio likvidiran Jovan Čavlin, vođa najopasnije hajdučke družine ovog dijela pokrajine, te još neki manje poznati odmetnici.[70] To je rodilo iluziju da je ovdašnja hajdučija gotovo iskorijenjena. Međutim , to je bio samo privid. Neko doba je Bukovicom harala družina harambaše Kostića, a povremeno su se tamo spuštali i lički hajduci. To je onda učinilo da "trgovina propada, a narod zapomaže".[71]

Krajem 1868. je oko Muća djelovala jedna opasna družina hajduka Trifuna Petkovića, dok je druga, 12-člana grupa Andrije Šimića uglavnom operirala po Poljicima. Ponekad su one djelovale zajednički. Hajduci sinjsko - vrličke krajine zlostavljali su i robili tamošnji živalj, palili kuće, pa čak otimali čobane radi traženja ucjene. Sinjski načelnik Tripalo javlja 5. rujna 1870. namjesništvu u Zadru da "Hajduci deru u ovom kotaru", te stoga traži poduzimanje posebnih mjera. Zahvaljujući upornosti harambaše Ante Bandala, najprije je uhvaćen vođa jedne tamošnje družine - Katić iz Koljana - za kojim je tragao tri godine,[72] a uz pomoć potplaćenih doušnika je noću 6-7. srpnja 1871. likvidirao poznatog hajduka vrličkog kraja Trifuna Petkovića.[73] To je neke navelo na misao da je tim činom nestalo hajduka u Dalmaciji. Sam Bandalo je u svom izvještaju izričito rekao: "Sa ovim događajem ostaje tako iskorijenjeno Hajdučstvo u svoj državi i sime njegovo umeteno". Uprava vrličke općine tim povodom hvali Bandala i među ostalim kazuje da "po njegovu djelu nestade opakog Petkovića, koi iznad glasovitog Šimićeva društva ostade bijaše, tako rekuć, sjemenjak sočinjenju druge hajdučke čete. To bi se obistimilo kroz kratko vrijeme da bude ostao Petković u gori, a tako ostaće se slobodni od hajdukah barem za više vremena".[74] Tako je i bilo.

Naime, treba reći da je u međuvremenu likvidirana družina Andrije Šimića iz Drinovaca u Hercegovini, u kojoj su većinu tvorili Dalmatinci. Za njegovo hvatanje ili likvidaciju bila je krajem 1869. uspostavljena posebna pokretna četa, koju je, pored harambaše, činilo još dvadeset sposobnih ljudi.[75] Spomenuta družina se najviše zadržavala u Zabiokovlju, ucjenjujući imućnije domaćine i napadajući trgovce i karavane.[76] Kako ističu izvori, tamošnje pučanstvo je zaziralo od "barbarstva hajdučstva" i zahtijevalo njegovo zati-

70 *Isto*, 1870, XIV/2B, br. 104/3634, 4125, 4154, 4243/

71 *Isto*, br. 104/12188, 12203/

72 *Isto*, br. 104/2712, 4071/

73 *Isto*, 1871, XIV/2B, br. 25/9368/; *Narodni list*, X/1871, br. 55.

74 HAZd, Spisi Registrature, 1871, XIV/2B, br. 25/9368/

75 Isto, 1869, XIV/2B, br. 59/14789/

76 Isto, 1870, XIV/2B, br. 104/10048, 12078/; Frano Ivanišević, Poljica, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU, knj. IX, Zagreb 1904, 282-283.

ranje. Vlasti nisu mogle ostati gluhe na takve glasove te su od pojačane potjere početkom 1870. bili uhvaćeni gotovo svi članovi te družine i sam njen vođa Šimić.[77] Nadalje, na području Trogira je u to doba strah sijala malobrojna družina hajduka Mate Vukušića, zvanog Libeško, iz Otavica. Krađa i ucjena bile su njeno sredstvo opstanka. Kako je prijetila opasnost da ta družina postane pravim "bičem pokrajine" vlasti su krajem 1871. organizirale uspješnu potjeru za njeno uništenje.[78] Tako su konačno likvidirane, vjerovalo se, tri agresivne hajdučke družine, što je mnoge navelo na pomisao da je tim konačno prestala postojati hajdučija u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji.

III.

Na žalost, nije bilo tako. I poslije je bilo pojedinačnog i grupnog hajdukovanja u pokrajini. Nikola Ostojić iz Bribira "pustio se u ajdukovanje" ujesen 1873, ubrzo postao "skroviti ajduk" sprovodeći "svoj prokleti zlotvorni običajni posâ". On je ucjenjivao dobrostojeće i napadao poštanske kočije, pa je uskoro proglašen "očitim hajdukom" i kao takav uhvaćen i osuđen.[79] Sličnih slučajeva bilo je također sljedećih godina na području između rijeka Krke i Cetine,[80] u nešto blažem obliku.

No, bilo je tada i manjih hajdučkih družina. Tako je četveročlana družina Luke Jokića-Luća iz Ervenika sredinom 1876. boravila na brdu Kom, uz dalmatinsko-ličku granicu, odakle je poduzimala akcije krađe i otimačine. Na zapovijed da se dokonča taj teror, seoski stražari Mokropolja, predvođeni jednim žandarom, uputili su se na spomenuto brdo i uspjeli uništiti tu družinu.[81] Ni time nije nestala delinkvencija u ovom dijelu Dalmacije. Naprotiv, već sljedeće godine ona doživljava porast. Kada su napadi na cestama, paljenja, osvete, krađe i silovitosti svake vrste "nametnuli strah svima u benkovačkom kotaru".[82] Hajdučija je bila na pomolu. Jer, 15. srpnja 1878. obrovački načelnik Simić javlja višim vlastima, među ostalima i ovo: "Hajdučke čete, to strašilo ljudsko, što preprečavalo javni promet, odbivalo trgovinu i svaki saobraćaj odstranjivalo, rek bi da nanovo današnja zlokobna vremena preugotovljavaju općinstvu..".[83] Takve glasine su uvelike uznemirivale tamošnje pučanstvo, osobito trgovački stalež, pa je u Obrovcu bila uspostavl-

---

77 HAZd, Spisi Registrature, 1870, XIV/2B, br. 25/884, 10645/; Mijo Milas, Andrijica Šimić, Zagreb 1972, 47.

78 HAZd, Spisi Registrature, 1871, XIV/2B, br. 25/16183/

79 *Isto*, 1873, XIV/2B, br. 250/14150/

80 *Isto*, 1875, XIV/2B, br. 123.

81 Isto, 1876, XIV/2B, br. 73.

82 Isto, 1877, XIV/2B, br. 424/11944.

83 *Isto*, 1878, XIV/2B, br. 430/10051/

jena vojnička postaja kao stanovita obrana naselja od eventualnih hajdučkih akcija. Kolonaši i žandari su stalno nadzirali Velebit, gdje se krila četveročlana družina, prerušivši se u čobane. Njen vođa, Ivan Rončević iz Jasenica, tih je dana ugrabio jednu djevojku i od njenih roditelja tražio 500 fiorina otkupnine. Međutim, brzom akcijom vlasti ubrzo je ta grupa naoružanih razoružana, uhvaćena i predana pravdi. Zanimljivo je da je samo kod trojice njenih članova nađeno deset pušaka i pištolja, što pokazuje dobru naoružanost onodobnih odmetnika.

IV.

Postoje određene indicije da je hajdučije u Dalmaciji bilo krajem prošlog stoljeća, ali se tu zasigurno radilo o pojedincima, te nije spomena vrijedno. No početkom ovog stoljeća je bilo, čini se, slučajeva skupne hajdučije, kako je to bilo sredinom 1911, kada su vlasti organizirale bezuspješnu potjeru po Velebitu i Bukovici.[84] Naravno, ratno doba pogoduje pojavi hajdučije: stoga se takve družine u Dalmaciji javljaju 1917, koje kradu, otimaju stoku i drugo.[85] Početkom sljedeće godine su u porastu dezerterstvo i razbojstvo, najviše u sjevernoj Dalmaciji. Bilo je onih koji su ovdje došli iz Like, te su oni zajedno činili nekoliko opasnih družina. Oni su najviše krali stoku i od takva "posla dobro živjeli".[86] Premda su bile zaokupljene poslovima u ratne svrhe, vlasti su u ljeto te godine uspostavile "pomične čete" za potjeru i iskorjenjivanje spomenute pojave; pri tome su polučile priličan uspjeh jer su u jednom mahu pohvatani gotovo svi oni koji su se bili odali životu desperadosa.

V.

U dosadašnjem izlaganju spomenuli smo uzgredno neke uzroke hajdučiji u Dalmaciji prošlog stoljeća, ali bismo željeli o tome reći nešto više, potkrijepivši naše tvrdnje dokazima.

Mnogi suvremenici su delinkvenciju u onodobnoj Dalmaciji tumačili isključivo surovošću i osvetničkim duhom Zagoraca, prostotom njena seoskog pučanstva. Naročito je naglašavano mišljenje da je pučanstvo Zagore opsjednuto grabežnim i osvetoljubivim duhom, instinktom. Dakako, to su bila previše uopćena tumačenja. Istina je da je Dalmacija bila tužni rekorder brojem prijestupa u čitavoj Austriji: zna se da je npr. 1842. svaki 154. žitelj pokrajine bio krivično kažnjen.[87] A prije i kasnije situacija nije bila mnogo

---

84 H. Ritter fon G u t t e n b e r g, *Die Mal*, Adria, Trst, III/1911, 331-334; Ivan P e d e r i n, Austrijsko turističko i planinarsko novinstvo o jadranskim krajevima, *Naše planine*, Zagreb 1973, br. 11-12, 248-272.

85 *Smotra dalmatinska*, Zadar 1917, br. 97; 1918, br. 12.

86 HAZd, Miscellanea, svež. 142, poz. 7, list 131-132.

87 L. Marčić, *Zadar i okolica*, 51.

bolja u tom pogledu, pogotovo u zagorskom dijelu pokrajine.[88] U najviše slučajeva su se ljudi odmetnuli u hajduke nakon izvršenog čina neke štete, krađe, ranjavanja ili ubojstva.[89] Još prije uvođenja obavezne, dugotrajne vojne službe neki su plaćeni vojnici bježali iz vojarni i odmetali se u hajduke,[90] a poslije 1849. to je postalo neko pravilo. Mnogi su to činili nakon toga što su se bojali, uplašili izrečene kazne za učinjeni delikt, opirali se uhićenju od strane pandura, ili pobjegli iz istražnog zatvora, ili izdržavanja kazne u pokrajinskim, slabo čuvanim zatvorima.[91]

Spomenuti hajduk Tertolja u svom pismu serdaru Gordiju, među ostalim, kaže: "..Ti mene gonjaš, a nećeš da učiniš pravicu gonjajući one koj pokradoše i oguliše",[92] što može značiti da ga je bezobzirna vlast otjerala u hajduke. To donekle dokazuje činjenicu da su upravo tada (1829) hajduci okolice Vrlike uživali podršku pučanstva: ono im je pružalo sklonište i vijesti o kretanju teritorijalaca, pa su tako ovi uspijevali izbjegavati neželjene susrete i svaku pasku.[93] Ovo bi već bilo tumačenje uzroka sociološkim razlozima, što je ubrzo bilo šire prihvaćeno. Naime, sredinom prošlog stoljeća jedini pravni list u pokrajini kaže: "Treba znati *okolnosti* (podcrtao Š. P.) u kojima dalmatinski narod boravi i uzroke koji ga u tim okolnostima drže".[94] Međutim, ovaj slučaj je ostao glas vapijućeg u pustinji.

Sredinom XIX. st. su se u Dalmaciji u hajduke najviše odmetali oni koji nisu željeli služiti vojsku. Nenaviknutima na vojnu službu to je bio prevelik teret i iskušenje, što je onda rađalo brojna dezerterstva. Bilo je tada onih koji su odlazili u hajduke "ni zbog čega" (Stojaković), neki su to činili iz čiste "ambicije" (J. Gajtan), neki zbog svađe oko imovine, sukoba sa seoskom stražom, a najveći broj zbog učinjenih malih krađa, a tek poneki zbog "ekonomskih neprilika".[95] Mnogi su tada bili uvojačeni zbog slabog vladanja, pa su koristili prvu priliku za bijeg, da bi se onda, stigavši u domovinu, odmah pohajdučili ("voeni uskoci").[96]

---

88 HAZd, Spisi Registrature, 1840, XIV/1, br. 25372; 1841, XIV/1, br. 4159.

89 *Isto*, 1829, XIV/1, br. 6869; Prezidijalni spisi, 1843, XIII/3, br. 1/p, 2379/p

90 HAZd, Tajni spisi, svež. 21, br. 29/gp

91 HAZd, Prezidijalni spisi, 1843, XIII/3, br. 585/p; Spisi Registrature, 1845, XIV/1, br. 4069.

92 HAZd, Spisi Registrature, 1829, III/4, br. 18194.

93 *Isto*, 1830, III/4, br. 507.

94 *Pravdonoša*, Zadar, I/1851, br. 15; II/1852, br. 24.

95 HAZd, Spisi Registrature, 1850, XIV/2B, br. 5353; 1866, XIV/2B, br. 71/10505, 13797/; Osservatore Dalmato, 1862, br. 21; Sudnica, Zadar, I/1868, br. 8. - Ako se netko usudio raditi protiv hajduka ovi su mu se surovo osvećivali. Stoga su neki bili prisiljeni iseliti u Banat (HAZd, Spisi Registrature, 1867, XIV/2B, br. 28/15018/.

96 HAZd, Prezidijalni spisi, 1853, XII/7, br. 1377/p; XIII/1, br. 1555/p

Kasnije je bilo slično, ali ne isto. "Odveć strašna zima, koja ječe pruža ruku zločincim, videć da rad strahovitog glada koji je u ovom obćinskom okolišu (drniškom, op. Š. P.), kradjam neće biti konca", kaže načelnik Drniša početkom 1873.[97] Jedan kasniji vođa male odmetničke družine se poslije izrečene kraće vremenske kazne dao u odmetnike, krao i činio razne štete dalmatinskim i ličkim čobanima.[98] Karakterističan je slučaj Todora Veselinovića. Kad je on naime pobjegao iz zadarske tamnice, vlasti su htjele da ga otac nagovori na predaju. Ali umjesto toga ovaj mu je potajno poručio: "Bolje da gledaš od glavice nego od tamnice."[99]

Još 1834. se kao protumjera delikvencije uopće, pored ostalih, predlagalo osnivanje pučkih škola u svim naseljima čiji je broj žitelja premašivao brojku 800.[100] Dakle, već tada su neki držali delinvenciju posljedicom nedostatnog obrazovanja seoskog pučanstva. Ti su bili na najboljem putu. Da je tome bilo tako pokazuje nekoliko podataka. Naime, već 1864. je jedno povjereništvo ustvrdilo da razlozi takvom stanju Dalmacije leže u prvom redu u nedostatnosti obrazovanja i odgoja.[101] Tome uz bok je stavljalo opću bijedu seoskog življa. Nadalje, prilikom posjete namjesnika Wagnera Skradinu 21. stud. 1868. mu je glavar sela Bribira, u ime 14 prisutnih seoskih glavara, među ostalim rekao kako u njihovim selima nema nijedne škole, te nije čudo što se među njima javljaju nemile pojave kao lupeština i hajdučija. "A da imamo škola, toga preuzvišenosti, mislimo, ne bi bilo", zaključio je taj glavar.[102] Slično je postupio glavar sela Medviđe, Stjepan Birkić, kad je isti namjesnik stigao u Obrovac: "Gospodine, mi smo na glasu kao neznalice, lupeži i zločinci, a ima nas tako dosta. A tko je tone kriv? Jedino što nemamo škola gdjeno bismo bili upućeni na dobro i prosvjetljenje."[103] Kotarski poglavar u Benkovcu Barbieri kazuje 1877. da će bojazni od razbojništva biti "sve dok bude običaja, bijede, surovosti seoskog pučanstva, sve dok postoje župnici neznalice... sve dok nedostaju škole i plaćeni učitelji".[104] Prema tome, da bi taj porok nestao bilo je potrebno najprije poraditi na moralnom i intelektualnom napretku ovdašnjeg pučanstva.

---

97 HAZd, Spisi Registrature, 1873, XIV/2B, br. 250/12868/

98 *Isto*, 1876, XIV/2B, br. 73; *Pravo*, Zadar. 1874, sv. X, 306.

99 HAZd, Spisi obitelji Zanchi, svež. V, Distretto di Obrovazzo

100 HAZd, Spisi Registrature, 1834, XIV/1, br. 7311; Prezidijalni spisi, 1834, XII/9, br. 1/p, 414/p

101 Relazioni stenografiche della V sessione della Dieta provinciale dalmata, 250-251

102 Ivo Perić, Preporodni tokovi u dalmatinskom školarstvu, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, sv. 21, Zadar 1974, 119-120.

103 *Isto*, 119.

104 HAZd, Spisi Registrature, 1877, XIV/2B, br. 424/11944/

Samo je 1862. *La Voce Dalmatica*, list zadarskih autonomaša, okrivila dalmatinsko svećenstvo "što ima hajdukovah u planini", koje je na taj korak ono navelo velikim podavanjima. Narodnjački *Narodni list* je osporio valjanost tih tvrdnji,[105] ali njegovi argumenti nisu bili dovoljno uvjerljivi. No, bilo je krajem prošlog stoljeća nezadovoljstava seljaka njihovim ekonomskum položajem, koji su lako mogli uzrokovati hajdučiju, kako to kazuje Frano Radić u svom putopisu po srednjoj Dalmaciji.[106]

VI.

Dakle, razlozi odmetanju u hajduke su tijekom prošlog stoljeća bili doista brojni. Stoji činjenica da su se ljudi tada zaista olako odmetali poslije učinjenih prijestupa, radije negoli da budu suđeni ili izdržavaju pa i kraću zatvorsku kaznu. Najviše razloga takvu postupku bile su izvršene krađe, ranjavanja, potpala požara, te odbijanje regrutacije i dr. Socijalni motiv je tek neznatno prisutan, kako to tvrde i neki predstavnici vlasti. Bijeda, oskudica i glad išli su pod ruku s delinkvencijom. Nije registriran nijedan očiti znak odmetništva kao klasnog otpora siromašnih prema ugnjetačima, ali mnoge indikacije ukazuju da je bilo određenih sukoba na toj relaciji, koji su mogi izroditi takve posljedice.

Sigurno da je primitivna, neobrazovana i oskudna sredina uvjetovala delinkvenciju, pa je to trebalo sprečavati srazmjernim protumjerama. Stoga je trebalo, držimo, najprije stvoriti materijalnu osnovicu, na kojoj bi se temeljilo moralno - intelektualno promicanje zagorskog pučanstva Dalmacije. A kako toga nije bilo, to nije bilo moguće znatnije smanjiti, a kamoli uništiti ovdašnju delinkvenciju, a time i hajdučiju.

Neka mišljenja da su se tada hajdučiji odavali isključivo predstavnici pravoslavne vjere u Dalmaciji nisu sasvim točna. Sudeći po provenijenciji, prezimenima i izjavama o vjerskoj pripadnosti može se zaključiti da su većinu hajdučkih družina činili pravoslavci, ali je među njima uvijek bio određeni broj rimokatolika.

105 *La Voce Dalmatica*, III/1862, br. 10, 12; *Narodni list*, I/1862, br. 33, prilog
106 *Vienac*, XXIII, 1891, br. 31.

Šime Peričić: BANDITISM IN DALMATIA IN THE 19th CENTURY

Summary

In this work the author tries to discover at least some motifs for banditism and outlawry in Dalmatia during last century. Relying upon preserved and available sources the author gives some generalities about banditism of that time, the causes of outlawry, the stage and its protagonists and finally about social classes from which bandits were recruited. The reasons for that act were numerous: robbery, wounding, setting fire, refusing recruitment etc. Social motif was slightly present, while class resistance does not even show through. Primitive, uneducated and meager milieu caused delinquency which could not be eradicated even by the rudest force.

(transl. by Helena Jakovljević Peričić)